

Research Article

Vol. 29, No. 2, 2023, p. 119 - 153

Structural analysis of the problems of development in east Azerbaijan province**M. Gh. Banihashemi^{1*}**

- Assistant professor in Research Institute of Strategic Studies, Tehran, Iran

*(Corresponding Author: Email: Banihashemi@risstudies.org)
<https://doi.org/10.22067/erd.2022.76770.1120>

Received:2022/05/18	How to cite this article: Banihashemi, Mir ghasem (2022). Structural analysis of the problems of development in east Azerbaijan province, Economics and Regional Development Journal. 29(2): 119-153. (in Persian with English abstract). https://doi.org/10.22067/erd.2022.76770.1120
Revised:2022/07/05	
Accepted:2022/09/10	
Available Online: 2022/09/10	

1- INTRODUCTION

One of the important goals of the policy-making system in Iran has been to achieve regional balance and reduce infrastructural inequalities and adjust the structural and territorial gaps between the central and peripheral provinces. But the pattern of national growth and development, which is based on the oil economy and the centralized management system, has become a ground for unbalanced growth and, as a whole, a platform for the emergence of imbalance among the provinces of the country.

Geopolitical features, distinct climatic and cultural characteristics, different development trends and different security environment have caused the provinces in Iran, especially East Azerbaijan, to face different issues/problems in terms of development indicators and security trends. Emphasis on explaining the system of provincial issues at the national level and the viewpoint of the Capital's elites and providing the same prescriptions for all provinces, has not been able to help deep understanding and solve the challenges of the country's regions. Based on this, the main purpose of this study is to identify the most important issues of this province and also network analysis and proportionality between issues in terms of effectiveness - influence and achieving key issues (as the main obstacles to the development of the province)

2- THEORETICAL FRAMEWORK

This article uses structural analysis or systemic approach to explain the problem system of East Azerbaijan province and to identify and understand the most important factors affecting the security and development of the province. The selected analytical framework allows the researcher to visualize a system or system instead of analyzing the problems of the province individually (Godet, 2006:157). The research is focused on the basic assumption that the analysis of the problems of the province in a systematic way can provide an understanding of the system of the problems of the province, which cannot be provided by a separate study of these problems. This fundamental assumption originates from the fact that issues in social life are very intertwined and this intertwining necessitates the study of issues as a system.

When we imagine the connections and relationships of issues in the form of a system, we have used a special possibility. This special service is to identify the key issues of the province, by identifying and adjusting them, real steps can be taken to improve governance. Real steps because the structural analysis makes it clear to governance agents what their priorities are for improving governance. (Hatami, 2019: 3)

3- METHODOLOGY

In terms of methodology, the present research, focusing on problemology in the field of progress and security of East Azerbaijan Province, as applied research, pursues several complementary goals. Therefore, the present research is considered to be applied research in terms of its purpose, and a qualitative research method in terms of its method, which uses the research strategy of "structural analysis". The basis of structural analysis is a systemic approach to complex problems.

In terms of the data collection method, this study uses a combined method to strengthen the validity of the data and also for a comprehensive review of the subject. Based on this, in order to understand the issues of progress and development in the province and to identify the most important key components affecting the development trends of the province, both from the qualitative method of in-depth interviews and the content analysis of national and regional development documents, and from the advanced description method have benefited.

4- RESULTS & DISCUSSION

The fundamental purpose of this research, especially in its qualitative part, is to discover, prioritize and then evaluate the key factors affecting the development and security of East Azerbaijan from the approach of the elites and senior managers of the province and the elite panel group.

Descriptive and analytical findings of this research, focusing on the views, opinions and analyzes extracted from interviews with several elites of the province, including senior executives, intellectual elites, civic and social activists, senior managers of trade unions or companies large private sector representatives as well as representatives of the public sector and civil institutions have been obtained. The conceptual data extracted from the interviews and the given coefficients of the elite panel were first analyzed in the 68*68 matrix and then in the 39*39 matrix in the USNET software. Also, to ensure the extraction of valid key factors, the data of the 39-factor cross-matrix table was also analyzed in Mic Mac software.

in the framework of network analysis, the key factors affecting the development of the province in terms of impact were identified in thus; 1)

State and rent economy, 2) Security look of the Central to provincial issues, 3) Centralized administrative structure and limited regional powers, 4) Neglect of geopolitical capacities and opportunities in the province, 5) Unbalanced intra-provincial development, 6) Structural discrimination against the province 7) The Incoherence of the management system of the province and the city, 8) Sanctions and the economic crisis of the country, 9) Security of ethnic identity, and 10) Tensions between factions, institutions and officials of the province.

5- CONCLUSIONS & SUGGESTIONS

A comparative look at the findings obtained from three types of software analysis shows that most of the variables affecting the province's development issues with different ratings are the same and common. And this indicates that the challenges of progress and development of the province are influenced by a certain range of factors and variables. Based on this, some suggestions are;

It is necessary to increase the authority of the administrative system of the province in terms of policy making, planning and selection of managers

Privatization procedures based on global standards, i.e., healthy competition, transparency, supervision and rule of law should be reformed and strengthened.

- Taking advantage of the unique geopolitical opportunities of the province requires the definition of regional, national and even transnational purposeful roles and responsibilities for the province.

- The transition from the security approach of the center to the province requires a comprehensive definition of national identity and security, as well as increasing the political capacities of the system in the region.

- Improving the development trends of the province requires an integrated administrative and executive system in the province and cities.

Keywords: Problemology, Development, Structural Analysis, System of Problems, East Azerbaijan.

تحلیل ساختاری نظام مسائل توسعه آذربایجان شرقی

میرقاسم بنی‌هاشمی^۱

استادیار پژوهشکده مطالعات راهبردی

نوع مقاله: پژوهشی

<https://doi.org/10.22067/erd.2022.76770.1120>

چکیده

مختصات ژئوپلیتیکی، ویژگی‌های متمایز اقلیمی و فرهنگی، روندهای متفاوت توسعه و محیط امنیتی متفاوت باعث شده تا استان‌های کشور و به‌طور خاص آذربایجان شرقی به لحاظ شاخص‌های توسعه‌یافتگی و روندهای محیطی با مسائل متمایزی مواجه باشند. بر این مبنای هدف اصلی این پژوهش، شناسایی مهم‌ترین مسائل توسعه استان و نیز تحلیل شبکه‌ای و نسبت سنجی بین مسائل به لحاظ تأثیرگذاری و تأثیرپذیری و نهایتاً دستیابی به مسائل کلیدی (به‌عنوان موانع اصلی پیشرفت و توسعه استان) است. در این چارچوب به لحاظ روش شناختی علاوه بر بررسی اسنادی موضوع، تحلیل کیفی و مصاحبه عمیق با ۶۵ نفر از مدیران و نخبگان ارشد استان در چهار طیف سازمان‌های دولتی و بخش خصوصی، نهادهای عمومی و نخبگان دانشگاهی و فعالان مدنی مبنای قرار گرفته و از تکنیک تحلیلی «ماتریس تأثیر متقابل» و نیز دو نرم‌افزار یوسینت (UCINET) و (Mimac) و روش تجزیه و تحلیل ساختاری یا شبکه‌ای برای شناسایی الگوی روابط مؤلفه‌های کلیدی مؤثر بر توسعه و پیشرفت استان استفاده شده است. یافته‌های پژوهش در محور تأثیرگذاری - تأثیرپذیری مسائل و بر مبنای ماتریس ۳۹*۳۹، به ترتیب در چند طیف؛ متغیرهای تأثیرپذیر، متغیرهای تأثیرگذار، متغیرهای دو وجهی، متغیرهای میانجی و نهایتاً متغیرهای کلیدی مفهوم‌بندی گردیده و در چارچوب تحلیل شبکه‌ای، عوامل کلیدی مؤثر بر توسعه استان به لحاظ میزان تأثیرگذاری به‌این ترتیب شناسایی شدند: (۱) ساختار متمرکز اداری و اختیارات محدود منطقه‌ای، (۲) اقتصاد دولتی و رانتی، (۳) غفلت از ظرفیت‌ها و فرصت‌های ژئوپلیتیکی استان، (۴) رویکرد امنیتی مرکز به آذربایجان، (۵) بی‌توجهی دولت به سرمایه‌گذاری‌های زیرساختی، (۶) تحریم‌ها و بحران اقتصادی کشور، (۷) چند پارچگی نظام مدیریتی استان و شهرستان، (۸) توسعه نامتوازن و نابرابر درون استانی، (۹) انسداد در گردش نخبگان، مدیران و فقدان احزاب مستقل، (۱۰) فساد و تخلفات مالی و مدیریتی کارگزاران استان.

کلیدواژه‌ها: مسئله‌شناسی، توسعه، تحلیل ساختاری، نظام مسائل، آذربایجان شرقی.

^۱ - نویسنده مسئول: Banihashemi@risstudies.org

مقدمه

نظام برنامه‌ریزی در ایران در چند دهه گذشته تلاش‌های گسترده‌ای را برای دستیابی به اهداف کلان توسعه و گذار به جامعه‌ای پیشرو تجربه کرده است. تدوین و اجرای پنج برنامه عمرانی پیش از انقلاب و اجرای شش برنامه توسعه و نیز تدوین سند چشم‌انداز ۲۰ ساله در جمهوری اسلامی بیانگر دغدغه دائمی دولت‌ها برای تحقق اهداف توسعه ملی و خروج از چرخه ساختار اقتصادی نابسامان است. با توجه به مختصات ژئوپلیتیکی و جامعه‌شناختی کشور، یکی از اهداف مهم نظام سیاست‌گذاری، دستیابی به توازن و تعادل منطقه‌ای و کاهش نابرابری‌های زیرساختی و تعدیل شکاف‌های ساختاری و سرزمینی در میان استان‌های مرکزی و پیرامونی بوده است. برنامه‌های بلندمدت اقتصادی در ایران هرچند در سطح ملی دستاوردهای معینی مانند نوسازی زیرساخت‌ها و رشد تولید ناخالص ملی داشته، ولی الگوی توسعه ملی مبتنی بر «اقتصاد دولتی و نفتی» و «نظام سیاست‌گذاری متمرکز» زمینه‌ای برای رشد نامتوازن و در مجموع بستر ساز ظهور عدم تعادل در میان استان‌های کشور است. در فرایند بلندمدت، چنین الگویی از توسعه از یک سو به لحاظ مدیریت بهینه منابع و توان بهره‌گیری از ظرفیت‌های محلی - منطقه‌ای برای دستیابی به اهداف توسعه منطقه‌ای بسیار ناکارآمد بوده و از سوی دیگر چالش‌های ساختاری و آسیب‌های کلان ناشی از مسئله نخست، محرک پیامدهای امنیتی دامنه‌داری برای دولت‌ها به‌ویژه در استان‌های مرزی بوده و در برخی مقاطع تاریخی به زمینه‌ای برای پدیداری ناامنی‌ها و بحران‌های سیاسی و نیز تعمیق شکاف‌های اجتماعی تبدیل شده است.

بر این مبنا با توجه به انطباق واقعیت‌های یاد شده با منطقه آذربایجان، هدف اصلی پژوهش حاضر «شناسایی» مهم‌ترین مسائل و چالش‌های آذربایجان شرقی در حوزه‌های توسعه و پیشرفت و «تبیین» شبکه علل و عوامل مؤثر بر تکوین و پدیداری مسائل استان در بلندمدت است. قبل از بیان مسئله پژوهش و برای فهم عمیق نظام مسائل استان‌ها و مناطق کشور، لازم به ذکر است که در رویکردی کشوری و فرااستانی و بر مبنای داده‌ها و یافته‌های مطالعات علمی، گزارش‌های رسمی و مطالعات آمایش سرزمین، نظام مسائل استان‌های کشور تحت‌الشعاع چند متغیر مهم است؛ نخست این که در یک صد سال گذشته ویژگی‌های متمایز جغرافیای امنیتی مناطق کشور تأثیر پایداری بر بسیط یا مرکب بودن نظام مسائل هر استان داشته و مؤلفه‌هایی مانند ناامنی‌های ناشی از موقعیت مرزی، شکاف‌های هویتی و فرهنگی، مختصات اقلیمی و جغرافیایی و میزان توسعه‌یافتگی زیرساخت‌های حیاتی و سیاست‌های قومی و الگوی ملت‌سازی، نظام مسائل و محیط امنیتی استان‌ها را با پیچیدگی، تنوع و فراز و نشیب‌های مستمری مواجه نموده است. دوم این که هر یک از استان‌های کشور از ظرفیت‌های بالفعل و فرصت‌های بالقوه متنوع و متفاوت اقلیمی،

انسانی و ژئوپلیتیکی برخوردار هستند که چنین واقعیتی زمینه پدیداری مجموعه‌ای از مسائل اجتماعی-اقتصادی و حتی سیاسی-امنیتی متمایز را پدیدار می‌سازد. سوم، نوعی عدم تعادل ساختاری (به واسطه میزان حضور و توان نفوذ متفاوت مردم و نخبگان استان‌ها در نظام سیاست‌گذاری و تصمیم‌گیری نهادهای حاکمیتی) در بهره‌مندی از منابع و فرصت‌های ملی بین مناطق کشور وجود دارد، از این‌رو چنین متغیری تأثیر مؤثری بر ناموزونی توسعه ملی و نابرابری در توسعه منطقه‌ای داشته و البته به‌شدت بر پیچیدگی نظام مسائل استان‌ها و نیز روش حل آن‌ها در سطح ملی و منطقه‌ای تأثیر عمیق و پایداری داشته است.

بر این مبنای فهم چالش‌ها و تبیین شبکه نظام مسائل استان‌ها و نیز ارائه راهبردهای حل آن‌ها نیازمند توجه به این مؤلفه‌ها و زمینه‌های ساختاری متفاوت منطقه‌ای و نیز ویژگی‌های متمایز فرا استانی است و طبعاً تجویز نسخه‌های واحد مدیریتی و بوروکراتیک برای حل مسائل استان‌ها چندان کارساز و مؤثر نخواهد بود. از این حیث، به لحاظ روشی و معرفتی، شناخت و تحلیل نظام مسائل استان‌ها بر مبنای مختصات و ویژگی‌های ژئوپلیتیکی و اقتصادی-اجتماعی خاص هر استان اهمیت راهبردی داشته و لازمه برنامه‌ریزی‌های بلندمدت برای پیشبرد اهداف رشد و توسعه مناطق است.

در این چارچوب فهم مسائل و تبیین چالش‌های منطقه آذربایجان به‌ویژه استان آذربایجان شرقی در حوزه روندها و زمینه‌های پیشرفت و امنیت منطقه‌ای با پیچیدگی‌های قابل توجهی برخوردار است؛ زیرا این استان از ابعادی چند مانند ویژگی‌های متمایز جغرافیای امنیتی-ژئوپلیتیکی، موقعیت خاص ارتباطی با اوراسیا، ویژگی‌های هویتی-فرهنگی، مختصات اقلیمی و جغرافیایی، زیرساخت‌های ارتباطی و صنعتی متمایز و البته مؤلفه‌های سیاسی-امنیتی و پیشینه خاص تاریخی از عصر صفویه تا انقلاب اسلامی، تفاوت‌های قابل توجهی با بیشتر استان‌های کشور دارد. اهمیت و حساسیت نسبت به این ویژگی‌های منطقه‌ای باعث شده است تا ایالت آذربایجان که در دوره قاجار و قبل از آن به‌صورت یکپارچه مدیریت می‌شد، با وجود خصوصیات مشترک جغرافیایی، فرهنگی و تاریخی، با رویکردی بیشتر سیاسی-امنیتی به چهار استان آذربایجان شرقی، آذربایجان غربی، زنجان و اردبیل تقسیم شود.

با وجود چنین مختصات متمایز و نیز توانمندی‌ها و پتانسیل‌های غنی بالفعل و فرصت‌های بالقوه زیاد، نظام مدیریت استانی در دولت‌های مختلف در فرایندهای پیشبرد توسعه منطقه‌ای نتوانسته از این توانمندی‌ها و ظرفیت‌ها برای حل مسائل استان بهره بگیرد. طبعاً این امر، هم موجب عدم پیشرفت شایسته و مطلوب استان در حوزه سرمایه‌گذاری‌های زیرساختی نسبت به دیگر استان‌های هم‌سطح مانند فارس، خراسان رضوی یا اصفهان و هم زمینه عدم تعادل و توازن توسعه در درون استان شده است. پدیداری برخی مسائل امنیتی

مانند اعتراضات سیاسی و اجتماعی، آسیب‌های اجتماعی و عقب‌ماندگی زیرساخت‌های حیاتی در سطح استان را می‌توان معلول و نتیجه این روند دانست و طبعاً سرریز برخی از این چالش‌ها مانند بحران‌های زیست‌محیطی و تغییرات اقلیمی و مهاجرت ناشی از بیکاری به سمت دیگر استان‌های مرکزی و یا خارج از کشور در چند دهه اخیر مشهود است. بر این اساس شناخت و تحلیل سیستمی و معرفی نظام مسائل استان، فهم علل ساختاری شکل‌گیری وضعیت نامطلوب استان ضرورتی بنیادین برای حل مسائل در سطح ملی و منطقه‌ای است.

در چارچوب اهداف مطالعاتی یاد شده، این نوشته در صدد پاسخ به این دو پرسش اصلی پژوهش خواهد بود؛ نخست، مهم‌ترین مسائل و عوامل کلیدی مؤثر بر پیشرفت و توسعه استان آذربایجان شرقی کدامند؟ و دوم، ساختار تأثیرگذار- تأثیرپذیر و شبکه‌علی روابط بین این مسائل، مؤلفه‌ها و عوامل را چگونه می‌توان تبیین و ترسیم نمود؟

۱. مفهوم شناسی و چارچوب تحلیلی

در این بخش به اختصار به دو موضوع؛ تعاریف مختلف و تعریف موردنظر از مسئله اجتماعی و سپس چارچوب تحلیلی پژوهش پرداخته می‌شود.

۱.۱ مسئله اجتماعی

مفهوم اصلی موردتوجه تحقیق، مقوله «مسئله» و «مسئله‌شناسی» در حوزه توسعه و پیشرفت و ابعاد مختلف آن‌ها است؛ زیرا هدف بنیادین این پژوهش شناسایی مهم‌ترین مسائل توسعه استان و نسبت روابط ساختاری و شبکه‌ای آن‌ها بوده است. برای مسئله اجتماعی^۱ تعاریف مختلفی ارائه شده است و این مفهوم در رویکردهای مختلف مضامین متفاوتی می‌یابد. مثلاً در علوم اجتماعی دو پارادایم مدرن و پسا مدرن رویکرد واحدی نسبت به آن ندارند. رویکرد مدرن مسئله اجتماعی را امری عینی و قابل تبیین به وسیله علوم اجتماعی می‌داند، ولی در رویکرد پسا مدرن اندیشمندانی مانند دریدا معتقدند که مسئله اجتماعی، برساخته‌ای اجتماعی است که منبع تولید آن قدرت است. (Parsaniya & Nourani, 2019, p.34) این دو رویکرد، فهم هستی‌شناسانه متفاوتی نسبت به «مسئله اجتماعی» دارند و در این رویکردها، هم ماهیت و

^۱ - Social Problem

ذات مسائل تعریف دیگری می‌یابند و هم راهبردها، ذینفعان و کارگزاران حل مسائل متمایز خواهند بود. بر این مبنا در چارچوب این دو پارادایم و دیگر روایت‌ها، تعاریف بسیار گسترده‌ای از مسئله در سطح اجتماعی و مدیریتی ارائه شده است که به برخی از آن‌ها اشاره می‌گردد:

- مسئله عبارت است از چیزی که از توان فرد، سازمان، نهاد یا دولت برای رسیدن به هدف می‌کاهد و یا آن را از هدفش باز می‌دارد.
- مسئله یعنی وجود یا پدیداری تفاوت میان وضع موجود و وضع مطلوب، به گونه‌ای که نیاز به اصلاح احساس گردد. وضع موجود، وضعی است که مردم آن را در زندگی خود احساس می‌کنند. وضع مطلوب، وضعی که مردم برای رسیدن به آن آرزومند و یا در حال تلاش‌اند.
- مسئله یک نیاز یا نارضایتی است که یک فرد یا گروهی از افراد جامعه آن را درک کنند و برای حل آن تلاش و چاره‌جویی کنند.
- مسئله عبارت از حادثه یا وضعیتی است که بی‌توجهی به آن می‌تواند زمینه‌ساز بروز یک خسارت و توجه مناسب به آن بستر ساز کسب یک منفعت باشد.
- مسئله شیوه رفتاری است که توسط بخش اساسی نظام اجتماعی به تخلف از یک معیار و یا به‌طور کلی تخلف از معیارهای پذیرفته شده یا هنجار گفته می‌شود.
- مسئله روندی است که خطری را برای سبک زندگی یا آسایش جامعه ایجاد می‌کند.
- مسئله به‌خودی‌خود مورد توجه قرار نخواهد گرفت مگر آنکه فرد یا افرادی آن را درک کرده و به شیوه‌های گوناگون در معرض تصمیم‌گیری جهت تغییر قرار دهند. مسائل به‌عنوان پدیده‌هایی نامطلوب، اذهان نخبگان و افکار عمومی را به خود مشغول می‌دارند، به طوری که نوعی وفاق و آمادگی جمعی برای مهار آن‌ها پدید می‌آید.
- لازم است نیاز و خواستی برای رفع وضع نامطلوب یا نیل به وضع مطلوب از سوی مردم بیان شود. هر قدر مردم یا گروه‌هایی که درگیر با آن مسئله‌اند و زندگی‌شان از آن مسئله متأثر است (چه نفعی برایشان ایجاد کند یا ضرری را از آن‌ها دور نماید) بیشتر باشد، مسئله عمومی‌تر است.
- نظام ارزشی جامعه میزان دوری یا نزدیکی وضع موجود مسئله و وضع مطلوب آن را به‌صورت ذهنی تعیین کرده و رضایت یا نارضایتی را شکل می‌دهد. به‌صورت عینی نیز، معیار تعیین تضاد یا اختلاف میان وضعیت موجود و استانداردها می‌تواند ناشی از عملکرد گذشته، اهداف از پیش تعیین شده یا عملکرد واحدها در استان‌های دیگر یا میانگین کشوری باشد.

- مسائل جامعه مبتنی بر برداشت‌های ذهنی در کنار وضعیت عینی است. کنشگران یا عواملی که به صورت ذهنی قائل به مسائل هستند باید بتوانند ارتباط آن با وضعیت عینی را مشخص کنند.
- با توجه به درهم تنیدگی مسائل، سیاست‌هایی که برای حل این مسائل اتخاذ می‌شود، باید دارای رویکردی کلان نگر و سیستمیک باشد. (Banihashemi, 2020, pp. 24-25)

۲.۱ مسئله اجتماعی و چارچوب تحلیلی

نوشته حاضر برای تبیین نظام مسائل استان آذربایجان شرقی و شناسایی و فهم مهم‌ترین عوامل مؤثر بر امنیت و توسعه استان از تحلیل ساختاری یا رهیافت سیستمی بهره می‌گیرد. چارچوب تحلیلی منتخب این امکان را به محقق می‌دهد تا به جای آنکه مسائل استان به صورت منفرد تحلیل شوند، در هیئت یک نظام یا سیستم به تصویر در آید (Godet, 2006, p.157). پژوهش بر این فرض بنیادین متمرکز است که تحلیل مسائل استان به صورت نظام‌مند می‌تواند درکی از نظام مسائل استان به دست دهد که مطالعه جداگانه این مسائل قادر نیست آن را ارائه دهد. این فرض بنیادین از این واقعیت نشأت می‌گیرد که مسائل در حیات اجتماعی بسیار درهم‌تنیده‌اند و این در هم تنیدگی، مطالعه مسائل را به صورت یک نظام ضرورت می‌بخشد. زمانی که ارتباطات و روابط مسائل را در قالب یک نظام تصور نماییم یک امکان ویژه را به خدمت گرفته‌ایم. این خدمت ویژه شناسایی مسائل کلیدی استان است که با شناسایی و تعدیل آن‌ها می‌توان برای بهبود حکمرانی قدم‌های واقعی برداشت. قدم‌های واقعی به این دلیل که تحلیل ساختاری برای کارگزاران حکمرانی این موضوع را مشخص می‌سازد که اولویت‌های آن‌ها برای بهبود حکمرانی کدامند. (Hatami, 2019, p.22) تحلیل سیستمی مبتنی بر مفروضاتی است که پدیداری یک مسئله را در چارچوب کلیت نظام اجتماعی (با نظام‌های فرعی سیاسی، اقتصادی و فرهنگی) تحلیل می‌نماید. در نگاه سیستمی، مسئله را می‌توان به هم خوردن و از توازن خارج شدن رابطه و مبادله بین اجزاء تشکیل دهنده سیستم از یک‌سو، و نامتوازنی در رابطه و مبادلات بین سیستم یا اجزاء تشکیل دهنده آن با محیط و با سیستم‌های همگن از سوی دیگر دانست. مسئله پدیده‌ای غیرعادی در روند کار سیستم است که به دلیل ایجاد اختلال و بی‌نظمی، سبب افت کمی و کیفی جریان کارها و بازده سیستم می‌گردد. (see: Arno Poulos, 1995)

در این پژوهش منظور از مسئله در حوزه‌ها و ابعاد پیشرفت، توسعه و امنیت در سطح استان، پدیده‌ای در نظر گرفته شده است که یک کنشگر اجتماعی یا نهادی را وادار به واکنش یا کنش هنجاری و هدفمند مبتنی بر تصمیم‌گیری و انتخاب از میان گزینه‌ها می‌نماید. چنین پدیده‌هایی معمولاً جهت‌دار بوده و منجر

به تقویت یا تضعیف منافع کنشگر در حال یا آینده می‌شوند. تجربه نشان می‌دهد که این پدیده‌ها معمولاً ناشی از تهدیدات، آسیب‌پذیری‌ها، رویدادهای ناگهانی یا تدریجی و یا موانع و محدودیت‌ها در فرایند کشورداری یا هر نوع تدبیر در امور هستند. (Fazeli, 2020, pp. 7-25).

۲. پیشینه پژوهش

در خصوص پیشینه و ادبیات مسئله شناسی توسعه و پیشرفت در آذربایجان شرقی می‌توان به پروژه‌های آزمایش سرزمین و سند تدبیر توسعه استان در سال‌های ۱۳۹۴ و ۱۳۹۸، رساله‌های دانشگاهی مرتبط، گزارش‌های راهبردی و مقالات علمی اشاره نمود؛ علاوه بر اسناد تفصیلی مذکور، اولین پژوهشی که در سال‌های اخیر به بررسی مؤلفه‌های مؤثر بر توسعه منطقه‌ای پرداخته، رساله دکتری با عنوان «آینده‌نگاری توسعه منطقه‌ای با رویکرد برنامه‌ریزی سناریو مینا، نمونه موردی: استان آذربایجان شرقی» در دانشگاه تبریز است. (Zali, 2009) این تحقیق با بهره‌گیری از رویکردهای مدیریت استراتژیک و آینده‌پژوهی و با اتکا به مدل‌های برنامه‌ریزی بر پایه سناریو، به آینده‌نگاری روندهای توسعه استان آذربایجان شرقی بر اساس سند چشم‌انداز ملی و نظریه پایه توسعه استان می‌پردازد. رساله با بهره‌گیری از روش‌های دلفی، تحلیل تأثیرات متقاطع، سناریونویسی و برنامه‌ریزی پابرجا، روش جمع‌آوری و تحلیل ترکیبی را برای بررسی موضوع به کار گرفته است. به این منظور در برنامه‌ریزی توسعه منطقه‌ای نرم‌افزارهای MICMAC و SCENARIOWIZARD بکار گرفته شده و نتایج قابل اطمینانی ارائه شده است.

پژوهش دیگری نیز که به بررسی عوامل و مؤلفه‌های مؤثر بر توسعه استان پرداخته، (Beheshti & Zali, 2011) تلاش برای شناسایی عوامل کلیدی و پیشران‌های اصلی توسعه در استان است تا بتوان عوامل کلیدی را جهت طراحی سناریوهای ممکن برای سیاست‌گذاری منطقه‌ای فراهم نمود. داده‌های این تحقیق حاکی از شناسایی ۷۶ عامل مؤثر بر توسعه منطقه‌ای است که با روش دلفی از کارشناسان خبره جمع‌آوری و با نرم‌افزار میک مک تحلیل شده است و سرانجام ۱۴ عامل به‌عنوان عوامل کلیدی و پیشران توسعه شناسایی و وضعیت احتمالی آن‌ها در ده سال آینده جهت تهیه سناریوها تدوین شده است. عوامل و مؤلفه‌های اصلی موردنظر این تحقیق در چند طیف؛ سیاسی-امنیتی، اقتصادی، سکونتگاه‌ها، پیوندها، علم و تکنولوژی، تولید، منابع طبیعی، شاخص‌های اجتماعی، شبکه‌های زیربنایی و شاخص‌های کلان موردنظر قرار گرفته که در هر یک از این طیف‌ها شاخص‌ها و متغیرهای مرتبط ارزیابی می‌گردد.

جمع‌بندی پژوهش مذکور این است که در آذربایجان شرقی، وضعیت ناپایداری در سیستم عوامل و بازیگران مؤثر در روند توسعه استان می‌توان مشاهده نمود. در مجموع مؤلفه‌هایی مانند شیوه مدیریت،

وضعیت تحقیق و توسعه، فناوری‌های برتر، عملکرد منطقه آزاد ارس و منابع آب، بازیگران کلیدی توسعه آتی استان هستند که ضرورت دارد در تدوین برنامه‌ها به این عوامل توجه جدی شود. از طرف دیگر برخی عوامل بسیار مهم نظیر فناوری‌های اطلاعات و فناوری‌های تولید هنوز جایگاه خاصی برای خود پیدا نکرده‌اند. این عوامل قادرند به بازیگران کلیدی استان تبدیل شوند. (Beheshti & Zali, 2011, p.53)

پژوهش دیگر در خصوص توسعه استان، مطالعه‌ای به نام «مسئله شناسی راهبردی توسعه در استان آذربایجان شرقی» است که توسط کارشناسان مرکز بررسی‌های استراتژیک ریاست جمهوری انجام شده است. این گزارش از منظری دیگر بازتاب چالش‌های توسعه در استان آذربایجان شرقی است که با همکاری اتاق فکر استان و مرکز بررسی‌ها تدوین شده است. در تهیه این گزارش علاوه بر آرای نخبگان از تحلیل داده‌های اسنادی، مانند سند آمایش سرزمین استان، گزارش رصد شاخص‌های استان، گزارش‌های سازمانی و تحلیل رسانه‌های محلی استفاده شده است.

جمع‌بندی مرکز بررسی‌های استراتژیک در تبیین مهم‌ترین مسائل استان این است که توسعه صنعتی استان در گرو توسعه ساختارهای تجاری و بازرگانی بین‌المللی است، درعین حال تأکید بر صنایع دامی و باغی و توسعه صنایع فلزی و کاربر با تأکید بر صنایع با حداقل وابستگی به آب، توسعه صنایع انرژی بر با محوریت صنایع سنگین و صادراتی با توجه به محدوده‌های زیست‌محیطی از طریق توسعه صادرات غیر نفتی، توسعه حمل‌ونقل ریلی، تقویت منطقه آزاد ارس، توسعه مناطق ویژه اقتصادی، توسعه تسهیل دسترسی به جاده‌های ارتباطی اصلی، تقویت ساختارهای شهری و روستایی، توسعه صنایع روستایی، توسعه شبکه راه‌های بین‌المللی استان با کشورهای همجوار، توسعه کاربری‌های مناسب با توان سرزمین، توسعه تسهیل دسترسی به جاده‌های ارتباطی، کاهش تقاضای آب در حوزه آبریز دریاچه ارومیه، ایجاد ساختارهای اقتصادی مشترک بین کشورهای منطقه، گسترش ساختارهای تولید انرژی‌های نو، توجه به فناوری‌های مرتبط با انرژی، توسعه خطوط انتقال انرژی (نفت، گاز و برق)، افزایش سطح علمی و تخصصی نیروی کار قرار دارد. (Rafieai.; Fatahi, & Dorudi, 2017)

علاوه بر مطالعات مرتبط به استان آذربایجان شرقی می‌توان به برخی دیگر از پژوهش‌های مسئله شناسی دیگر استان‌ها نیز اشاره نمود. در چارچوب کلان پروژه مسئله شناسی استان‌ها، پروژه‌های تحقیقاتی ۱۰ استان آذربایجان غربی، کردستان، زنجان، اصفهان، تهران، سیستان و بلوچستان، خراسان رضوی، هرمزگان، همدان و لرستان که در پژوهشکده مطالعات راهبردی انجام گرفته، مهم‌ترین مطالعات مرتبط به

مسئله شناسی توسعه و پیشرفت هستند. همچنین مجموعه تحقیقات مرکز بررسی‌های استراتژیک ریاست جمهوری با عنوان «مسئله شناسی راهبردی توسعه استان‌های کشور» از دیگر منابع مهم و معتبر در قلمرو موضوع نوشته حاضر است.

۳. مبانی متدولوژیک

هدف از توضیح و بیان روش تحقیق، پاسخ به این پرسش‌ها است که هدف از انجام پژوهش چیست و محقق چگونه، با چه روش‌هایی و با چه نوع داده‌ها و کدام روش و تکنیک‌های تجزیه و تحلیل در صدد بررسی موضوع و پاسخ به ابهامات و پرسش‌ها است. در این خصوص به نکاتی اشاره می‌گردد.

۱.۳ هدف و مراحل اجرای پژوهش

پژوهش حاضر با تمرکز بر مسئله شناسی در حوزه توسعه و پیشرفت استان آذربایجان شرقی، به‌عنوان پژوهشی کاربردی چند هدف مکمل را دنبال می‌نماید. در قلمرو اهداف بنیادی، تحقیق دارای اهداف (۱) اکتشافی؛ شناخت و معرفی مهم‌ترین مسائل کلیدی استان و (۲) تبیین؛ تحلیل شبکه‌ای روابط مسائل و نسبت سنجی بین مهم‌ترین مسائل (علت‌ها و معلول‌ها) به لحاظ تأثیرگذاری و تأثیرپذیری و نیز (۳) نوعی ارزشیابی از وضعیت استان است؛ بنابراین تحقیق حاضر از لحاظ هدف از نوع تحقیقات کاربردی و از نظر نوع روش، روش تحقیق کیفی محسوب می‌گردد که از راهبرد پژوهشی «تحلیل ساختاری» بهره می‌گیرد. .

(Blaikie, 2011, p.100) در این چارچوب مراحل زیر جهت بررسی موضوع انجام شده است.

- مطالعه اسنادی جهت شناخت وضعیت استان در شاخص‌های مختلف که در خیلی از شاخص‌ها استان وضعیت متوسط و یا نامطلوبی دارد.
- مطالعه اسنادی جهت شناخت و ارزیابی طرح‌ها، برنامه‌ها و مسائل توسعه در استان
- مصاحبه با خبرگان و مقامات استان به منظور احصاء مسئله‌ها، و تکمیل نواقص دو بند مذکور
- مصاحبه با مدیران و مقامات ارشد برخی از شهرهای استان که بیشترین تفاوت را با یکدیگر دارند.
- تحلیل مصاحبه‌ها و کدگذاری مفهومی جهت استخراج مسائل
- همانند یابی مسائل موجود در جدول و حذف مسائل و موضوعات متداخل
- وارد کردن متغیرها در ماتریس اثرات متقاطع
- بررسی روابط مستقیم میان متغیرها و وزن دهی به آن‌ها از سوی پنل نخبگی
- ورود داده‌ها به نرم‌افزار میک مک و یوسی نت برای تحلیل اثرات متقاطع

- طبقه‌بندی متغیرها در قالب متغیرهای تأثیرگذار، متغیرهای میانی، متغیرهای وابسته، متغیرهای مستقل و متغیرهای تنظیمی، استخراج نقشه‌ها و گراف‌های شبکه روابط
- شناسایی متغیرهای کلیدی در نظام مسائل استان
- ارزیابی و تحلیل متغیرهای کلیدی استان
- ارائه توصیه‌های راهبردی جهت کمک به حل مسائل استان

۲.۳ جامعه آماری

در این پژوهش از دو نوع نمونه‌گیری نظری^۱ و نمونه‌گیری هدفمند^۲ به‌طور همزمان در فرایند گردآوری داده‌ها استفاده شده است. بر این اساس درحالی‌که نمونه‌گیری هدفمند به‌گزینه‌های افراد مورد مصاحبه می‌پردازد، نمونه‌گیری نظری بر اساس مفاهیمی انجام می‌شود که در طی تحلیل ظهور می‌یابند (Farasatkah, 2016, p.134-136). در این پژوهش برای تعیین افراد مورد مصاحبه از روش نمونه‌گیری هدفمند و برای تعیین تعداد مصاحبه‌شوندگان از روش نمونه‌گیری نظری و منطق اشباع نظری یا اشباع داده استفاده شد. (Blaikie, 2011, p.53) در این پژوهش پس از انجام مصاحبه با ۵۰ نفر از خبرگان و نخبگان استان اشباع داده‌ای حاصل شد، به این معنا که پژوهشگر دریافت فضای مفهومی سؤال‌های پژوهش اشباع شده و پاسخ‌های افراد تکراری یا مشابه مصاحبه‌های قبل به نظر می‌رسند. با این حال جهت اطمینان بیشتر مصاحبه‌ها تا ۶۵ مورد ادامه یافت. البته علاوه بر ۶۵ نفر، نظرات ۱۷ نفر از نخبگان و صاحب‌نظران ارشد نیز از طریق پرسشنامه باز و به‌طور مکتوب دریافت شد که مؤید یافته‌های موضوعی و نظری قبل بود.

۳.۳ روش گردآوری داده‌ها

شیوه جمع‌آوری داده در این پژوهش، مصاحبه نیمه ساختارمند با مدیران ارشد اجرایی استان و شهرستان‌ها از جمله؛ استاندار و معاون سیاسی ایشان، رئیس سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان، فرمانداران و شهرداران شهرستان‌های تبریز، اهر، مراغه، مرند، ورزقان، جلفا، ۷ نفر از مدیران کل وزارتخانه‌ها در استان، نخبگان بخش عمومی مانند نمایندگان مجلس، چند نفر از اعضای شورای شهر تبریز و شهرستان‌ها، ۱۲ نفر

¹ Theoretical Sampling

² Purposive Sampling

از نمایندگان بخش خصوصی و شرکت‌های بزرگ استان، و نخبگان فکری از جمله روسای دانشگاه تبریز و دانشگاه آزاد تبریز و اساتید برتر حوزه توسعه و برنامه‌ریزی در این دانشگاه‌ها، ۹ نفر از کارشناسان ارشد امنیتی و فرماندهان نظامی و انتظامی استان آذربایجان شرقی بوده است. به این ترتیب با ۶۵ نفر از نخبگان استان در ۸ شهرستان مصاحبه انجام گرفت. در این پژوهش از مصاحبه‌شوندگان چهار سؤال به این شرح پرسیده شد؛ مهم‌ترین مسائل توسعه و پیشرفت استان در حوزه‌های اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، امنیتی و زیست‌محیطی کدامند؟ علت اصلی پدیداری این مسائل یا مشکلات کدامند؟ پیامدهای مشکلات و مسائل مزبور چیست‌اند؟ چه راه‌حل یا راهکاری برای حل این مشکل پیشنهاد می‌کنید؟

۴.۳ روش تجزیه تحلیل داده‌ها؛ با توجه به پرسش‌های مذکور این پژوهش برای جمع‌آوری داده‌های کیفی از مصاحبه نیمه ساخت یافته بهره گرفت که شیوه‌های گوناگونی برای تحلیل محتوای این نوع مصاحبه وجود دارد. بر حسب متون روش‌شناختی، سه رویکرد کلی را می‌توان در تحلیل مصاحبه به کار گرفت که شامل رویکرد کمی، رویکرد ساختاری و رویکرد تفسیری است (Nasr & Karimi, 2012, p.76-84). این پژوهش در تجزیه و تحلیل مصاحبه‌ها از رویکرد تفسیری استفاده نموده است که اساساً مبتنی بر فرایند کدگذاری است. از میان روش‌های موجود مبتنی بر رویکرد تفسیری و کدگذاری نیز از روش تحلیل محتوی کیفی ترکیبی استفاده شده است. به‌طور کلی تجزیه و تحلیل اطلاعات در روش تحلیل محتوای کیفی ترکیبی، مبتنی بر فرآیند کدگذاری است که خود به دو روش قیاسی و استقرایی انجام می‌شود. (Ibid, p. 80) همچنین ر ش: (Azar; Khosravani, & Jalali, 2013). در این پژوهش از روش تحلیل ترکیبی کدگذاری یعنی روش کدگذاری استقرایی و قیاسی استفاده شده است.

در این پژوهش ابزار تحلیل داده‌ها، کدگذاری باز اولیه و کدگذاری باز ثانویه مستخرج از مصاحبه‌ها به شیوه دستی بوده است. مدت‌زمان هر مصاحبه بین ۱/۵ تا ۳ ساعت و میانگین زمان کل مصاحبه‌ها تقریباً دو ساعت بوده است. فرایند کدگذاری پس از اتمام مصاحبه‌ها آغاز گردید و این کدگذاری‌ها در چند مرحله صورت گرفت. در مرحله کدگذاری باز اولیه ۱۱۷۰ مقوله یا مسئله به دست آمد که با توجه به میزان فراوانی و نیز امکان ادغام موضوعی مسائل، در مرحله کدگذاری باز ثانویه به ۱۱۰ مقوله تقلیل داده شد. آخرین مرحله کدگذاری نیز با حضور پنل نخبگی استان متشکل از ۵ نفر برگزار شد. در پنل نخبگی نهایی استان، در مرحله ورود مقوله‌ها به جدول جهت تنظیم ماتریس متقاطع، متغیرها به ۶۸ متغیر و در مرحله نهایی جهت اجتناب از پراکندگی علل به ۳۹ متغیر یا مسئله‌های اصلی استان آذربایجان شرقی تقلیل یافت. ابتدا داده‌های مستخرج

ماتریس متقاطع با ۶۹ مقوله در نرم‌افزار یوسی نت مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت و سپس نتایج داده‌های مستخرج ماتریس متقاطع ۳۹*۳۹ در دو نرم‌افزار یوسی نت و میک تجزیه و تحلیل و استخراج گردید که در مقاله حاضر، یافته‌های بخش دوم مورد توجه است. دلیل کاهش تعداد عوامل و مسائل مستخرج از مصاحبه‌ها جهت تنظیم ماتریس ۳۹ تایی این بود که اولاً به لحاظ موضوعی برخی مسائل یا عوامل مطرح شده در یک سنخ قرار داشتند و قابل ادغام بودند، مثلاً چند مسئله زیست‌محیطی، مؤلفه‌های حوزه نظام اداری و مدیریتی، مؤلفه‌های فضای کسب و کار و یا مسائل اجتماعی در یک متغیر یا مؤلفه واحد ادغام شدند. ثانیاً بر مبنای فراوانی مسائل مطرح شده در مصاحبه‌ها، برخی متغیرهای کم‌اهمیت از چرخه ضریب دهی و نیز شبکه عوامل و مسائل استان حذف گردید و نهایتاً این که سعی گردید با کاهش تعداد متغیرها امکان تجزیه و تحلیل بهینه داده‌ها در دو نرم‌افزار UCINET و MICMAC فراهم شده و زمینه برای شناسایی عوامل کلیدی مؤثر بر نظام مسائل استان ممکن شود.

۴. یافته‌های پژوهش

در این بخش با ابتناء بر دیدگاه‌ها، نکته نظرات و تحلیل‌های مستخرج از مصاحبه با چند طیف از نخبگان آذربایجان شرقی از جمله مدیران اجرایی ارشد، نخبگان فکری و دانشگاهی، فعالان مدنی و اجتماعی، مدیران شرکت‌ها و بخش خصوصی و نیز نمایندگان بخش عمومی و نهادهای مدنی، ابتدا مهم‌ترین مسائل و عوامل مؤثر بر مسائل استان استخراج می‌شود و سپس از طریق گروه نخبگی و ضریب دهی به این عوامل در ماتریس متقابل، شبکه مسائل و ارتباطات آن‌ها در نرم‌افزارهای UCINET و MICMAC ترسیم می‌گردد و در نهایت یافته‌های دو نرم‌افزار در شناسایی عوامل تأثیرگذار و تأثیرپذیر یا عوامل کلیدی مؤثر بر مسائل استان به صورت مقایسه‌ای ارائه و ارزیابی می‌شود.

۴.۱. شناسایی ۱۵ عامل کلیدی نخست در یافته‌های ماتریس‌های تأثیر متقابل سه‌گانه

چنان‌که پیشتر اشاره گردید، هدف اصلی این پژوهش، شناسایی، اولویت‌بندی و سپس ارزیابی ساختار روابط علی عوامل مؤثر بر توسعه و امنیت آذربایجان شرقی است تا بتوان به عوامل کلیدی مؤثر بر نظام مسائل استان دست پیدا کرد. بر این مبنای، در مقاله حاضر یافته‌های دو تجزیه تحلیل بر مبنای ماتریس متقابل ۳۹*۳۹ در دو نرم‌افزار UCINET و MICMAC ارائه می‌شود و در جدول زیر صرفاً به یافته‌های ماتریس ۶۸ مؤلفه‌ای که در پروژه مسئله شناسی استان بررسی شده نیز اشاره می‌گردد.

جدول (۱): رتبه‌بندی «عوامل کلیدی» در یافته‌های ماتریس‌های تأثیر متقابل سه‌گانه

رتبه	عوامل کلیدی در نومافزار UCINET (ماتریس ۳۹*۳۹)	عوامل کلیدی در نومافزار MICMAC (ماتریس ۳۹*۳۹)
۱	اقتصاد دولتی و رانتهی	ساختار متمرکز اداری و اختیارات محدود استان
۲	تحریم‌ها و بحران اقتصادی کشور	رویکرد امنیتی مرکز به مسائل استان
۳	ساختار متمرکز اداری و سیاسی کشور	ساختار متمرکز اداری و اختیارات محدود استان
۴	ناکارآمدی نظام اداری و مدیریتی	غفلت از ظرفیت‌های ژئوپلیتیکی استان
۵	منفعت‌گرایی شخصی و جناحی مدیران	توسعه نامتوازن منطقه‌ای و توسعه نابرابر درون استانی
۶	فقدان اختیارات مدیریت استانی	تبعیض ساختاری مرکز نسبت به استان
۷	نسخه واحد نظام مدیریتی برای کشور	چند پارچگی نظام مدیریتی استان
۸	سرمایه‌گذاری‌های زیرساختی ضعیف	غفلت از ظرفیت‌های ژئوپلیتیکی استان
۹	فقدان احزاب و تشکل‌های مدنی	امنیتی‌سازی هویت قومی سرمایه‌گذاری‌های زیرساختی ضعیف
۱۰	فساد سیاسی و تخلفات مدیریتی	تنش بین جناح‌ها، نهادها و مقامات محل
۱۱	تبعیض ساختاری مرکز - پیرامون	سیاست خارجی پرهزینه
۱۲	ناکارآمدی نظام قضایی و سازوکارهای نظارتی	عدم امکان برنامه‌ریزی جامع منطقه‌ای
۱۳	مهاجرت سرمایه و کارآفرینان	عدم حاکمیت و ثبات قوانین

۱۴	عقب ماندگی زیرساخت‌های حیاتی	انسداد در گردش نخبگان و احزاب	عدم شایسته‌سالاری در نظام مدیریتی
۱۵	فضای نامناسب کسب و کار	رشد هویت‌گرایی قومی	فساد سیاسی و تخلفات مدیران

یافته‌های این جدول که بیانگر نتایج ماتریس‌های تأثیر متقابل سه‌گانه معرفی شده است، حاکی از این است که از بین ۱۵ متغیر نخست به‌عنوان مهم‌ترین عوامل مؤثر بر مسائل استان، بیش از ۹۰ درصد متغیرها مشترک می‌باشند، در واقع در میان این ۱۵ متغیر اول در سه ماتریس می‌توان ۱۰ عامل نخست مشترک را شناسایی و رتبه‌بندی نمود. علت اشاره به نتایج این سه ماتریس، تأکید بر اعتبار علمی و توان روایی پژوهش است. هرچند با توجه به محدودیت‌های مقاله به تجزیه و تحلیل یافته‌های ماتریس ۶۸*۶۸ پرداخته نمی‌شود.

۲.۴ تجزیه و تحلیل یافته‌ها در نرم‌افزار یوسی نت (ماتریس ۳۹*۳۹)

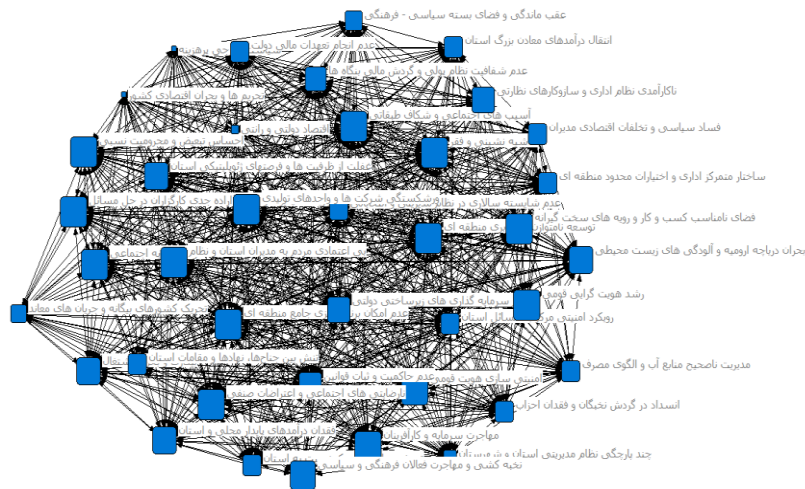
چنان‌که اشاره گردید، داده‌ها و کدهای مفهومی مستخرج از مصاحبه‌ها به‌صورت ماتریس در برنامه اکسل وارد شده و سپس در چارچوب مرحله دوم روش تحلیل ساختاری، ضرایب تأثیرگذاری و تأثیرپذیری متقابل توسط نگارنده و پنل خبرگی تعیین گردید. نمرات و اعداد ضریب دهی از صفر به معنای عدم تأثیر، عدد ۱ تأثیر کمتر، عدد ۲ تأثیر متوسط و عدد ۳ به معنی تأثیر زیاد مد نظر بوده‌اند. پس از تکمیل و تعیین ضرایب ۳۹ عامل به‌صورت تأثیر متقابل، داده‌ها در نرم‌افزار یوسی نت تجزیه و تحلیل گردید که نتایج آن ابتدا در جدول فوق با عنوان رتبه‌بندی عوامل مؤثر بر پیشرفت و امنیت استان نمایان است و در ادامه این یافته‌ها در قالب گراف‌های شبکه‌ای ارائه می‌گردد.

۱.۲.۴ گونه شناسی و رتبه‌بندی عوامل مؤثر بر توسعه، پیشرفت و امنیت استان

بر حسب الگوی تحلیلی نرم‌افزار UCINET، یافته‌های این تجزیه تحلیل در رتبه‌بندی محور تأثیرگذاری - تأثیرپذیری مسائل، به ترتیب در قالب چند طیف (۱) متغیرهای تأثیرپذیر، (۲) متغیرهای تأثیرگذار، (۳) متغیرهای دو وجهی (تأثیرگذار و تأثیرپذیر)، (۴) متغیرهای میانجی یا تقویت کننده و (۵) متغیرهای کلیدی مفهوم‌بندی می‌شوند؛ در هر طیف ابتدا مهم‌ترین عوامل و سپس یافته‌ها در قالب گراف‌های شبکه نظام مسائل استان ارائه می‌شوند.

متغیرهای با جایگاه تأثیر پذیری

این متغیرها که بیشتر در شبکه علی نظام مسائل استان، نتیجه عملکرد دیگر عوامل یا خروجی‌ها/ معلول‌ها محسوب می‌شوند، عبارتند از: (۱) افول سرمایه اجتماعی، (۲) بی‌اعتمادی مردم به مدیران استان و نظام، (۳) عدم امکان برنامه‌ریزی جامع منطقه‌ای، (۴) عدم ریسک‌پذیری و فقدان اراده جدی کارگزاران در حل مسائل استان، (۵) فضای نامناسب کسب و کار و رویه‌های سخت‌گیرانه، (۶) مهاجرت سرمایه و کارآفرینان، (۷) نارضایتی‌های اجتماعی و اعتراضات صنفی، (۸) رشد هویت‌گرایی قومی. شکل زیر نیز جایگاه و شبکه ارتباطات این متغیرهای تأثیر پذیر را نشان می‌دهد:

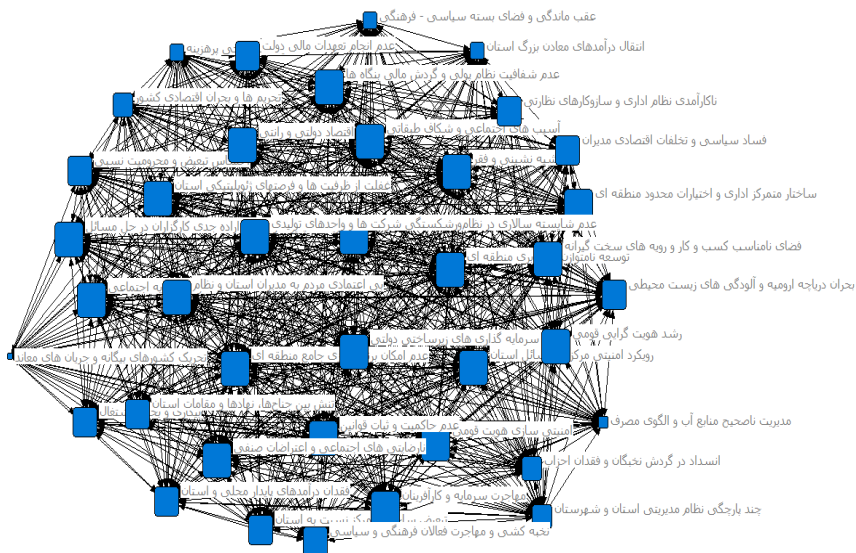
گراف ۱: جایگاه متغیرهای تأثیر پذیر در شبکه مسائل توسعه استان

(Source; Banihashemi, 2020, p. 174)

متغیرهای با جایگاه تأثیر گذاری

این متغیرها در شبکه علی نظام مسائل توسعه استان، عوامل و مؤلفه‌های تأثیر گذار بر دیگر عوامل هستند که ضریب تأثیر گذاری آن‌ها از اهمیت خاصی برخوردار است و امکان حل دیگر مسائل از طرف نظام مدیریتی، ضرورت توجه به چاره‌اندیشی و تدبیر در پیرامون این متغیرها است؛ این عوامل به ترتیب اهمیت تأثیر گذاری عبارتند از: (۱) اقتصاد دولتی و رانتهی، (۲) رویکرد امنیتی مرکز به مسائل استان، (۳) ساختار متمرکز اداری و اختیارات محدود منطقه‌ای، (۴) توسعه نامتوازن و نابرابری منطقه‌ای، (۵) غفلت از ظرفیت‌ها و فرصت‌های ژئوپلیتیکی استان، (۶) تبعیض ساختاری مرکز نسبت به استان، (۷) چند پارچگی نظام مدیریتی

استان و شهرستان‌ها، ۸) تحریم‌ها و بحران اقتصادی کشور، ۹) امنیتی‌سازی هویت قومی، ۱۰) تنش بین جناح‌ها، نهادها و مقامات استان.

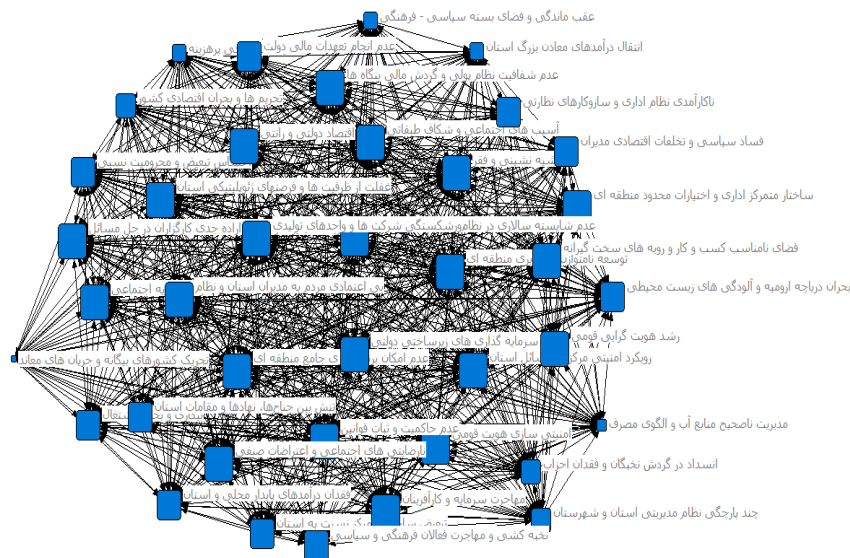

گراف ۲: جایگاه و شبکه ارتباطی متغیرهای تأثیرگذار در شبکه مسائل توسعه استان

مأخذ: (Ibid, p. 175)

جایگاه متغیرهای دو وجهی

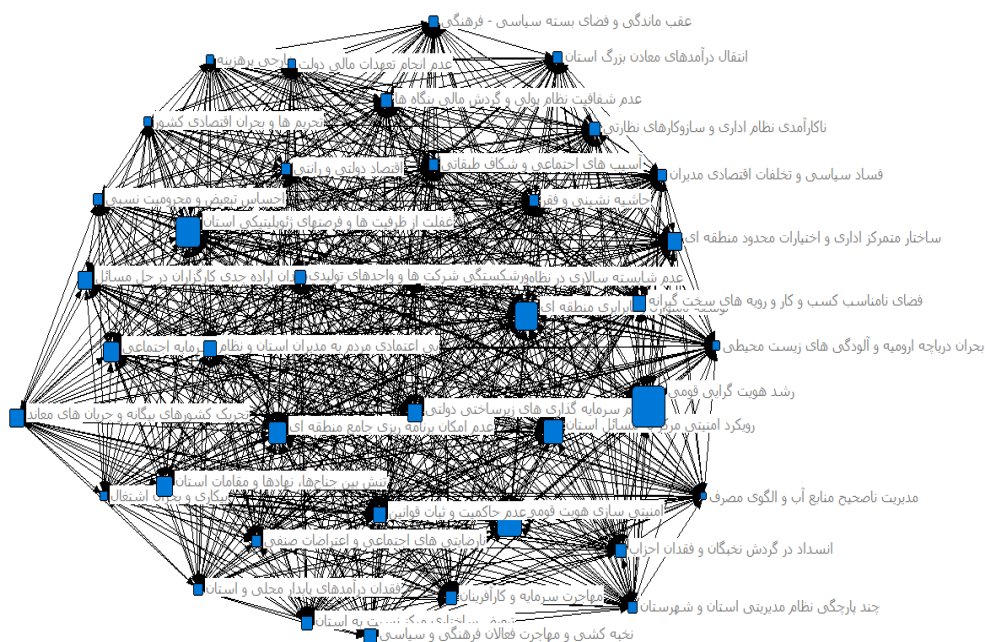
گراف شماره ۳ نشان می‌دهد که متغیرهای دو وجهی که هم تأثیرگذار هستند و هم تأثیرپذیر و به تعداد ۲۲ مورد، بیش از نصف عوامل معرفی شده در شبکه مسائل استان را شکل می‌دهند و البته دارای وزن نسبتاً یکسانی هستند، لذا شاید معرفی آن‌ها برای نهادهای مدیریتی و تصمیم‌گیری دارای ارزش چندانی نباشد، بر این مبنا از شاخص مرکزیت بینایی استفاده شد و در این شاخص سنجی تعداد متغیرهای مهم به کمتر از نصف متغیرهای دو وجهی کاهش یافت و متغیرهای مهم که بایستی در کنار متغیرهای کلیدی مورد توجه قرار گیرند، شناسایی گردید.

گراف ۳: جایگاه متغیرهای دو وجهی در شبکه مسائل توسعه استان
 مأخذ: بنی‌هاشمی، (Ibid, p. 176)

متغیرهای با جایگاه مرکزیت میانجی

این متغیرها اهمیت قابل توجهی به لحاظ تعیین کنندگی و میزان ارتباط و پیوند تأثیرگذاری با دیگر عوامل به‌ویژه مسائل و متغیرهای تأثیرپذیر و دو وجهی دارند و تا حدودی آن‌ها را می‌توان مکانیزم‌های واسط تأثیرگذار دانست. از این حیث برای اصلاح نظام سیاست‌گذاری و بهبود عملکرد نظام مدیریتی بایستی در اولویت توجه قرار گیرند؛ این متغیرها در سطح استان عبارتند از: (۱) رشد هویت‌گرایی قومی، (۲) غفلت از ظرفیت‌ها و فرصت‌های ژئوپلیتیکی استان، (۳) امنیتی‌سازی هویت قومی، (۴) توسعه نامتوازن و نابرابری منطقه‌ای، (۵) رویکرد امنیتی مرکز به مسائل استان، (۶) عدم امکان برنامه‌ریزی جامع منطقه‌ای، (۶) افول سرمایه اجتماعی، (۷) تنش بین جناح‌ها، نهادها و مقامات استان، (۸) ساختار متمرکز اداری و اختیارات محدود منطقه‌ای، (۹) عدم سرمایه‌گذاری‌های زیرساختی دولتی.

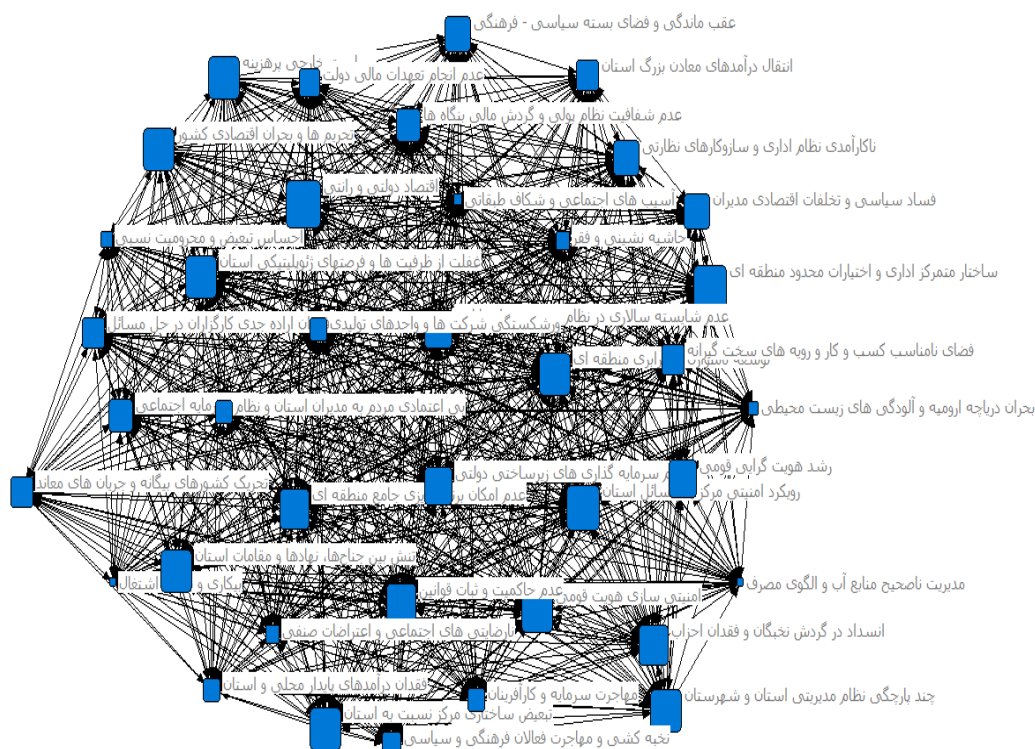

گراف ۴: متغیرهای با جایگاه مرکزیت میانجی

مأخذ: (Ibid, p. 177)

عوامل کلیدی مؤثر بر توسعه و پیشرفت استان

تأثیرگذارترین مؤلفه‌ها و عوامل مؤثر بر نظام مسائل توسعه استان و تعیین کننده وضعیت دیگر متغیرهای چندگانه‌ی پیشین و نیز تعیین کننده وضعیت شاخص‌های توسعه و امنیت استان و روندهای موجود و آتی، «متغیرهای کلیدی» می‌باشند. بر مبنای تجزیه و تحلیل داده‌ها در نرم‌افزار UCINET، این عوامل به ترتیب اهمیت عبارتند از: (۱) اقتصاد دولتی و رانتی، (۲) رویکرد امنیتی مرکز به مسائل استان، (۳) ساختار متمرکز اداری و اختیارات محدود منطقه‌ای، (۴) غفلت از ظرفیت‌ها و فرصت‌های ژئوپلیتیکی استان، توسعه نامتوازن و نابرابری منطقه‌ای، (۵) تبعیض ساختاری مرکز نسبت به استان، (۶) چند پارچگی نظام مدیریتی استان و شهرستان، (۷) تحریم‌ها و بحران اقتصادی کشور، (۸) امنیتی‌سازی هویت قومی، (۹) تنش بین جناح‌ها، نهادها و مقامات استان.

گراف ۵: متغیرها و عوامل کلیدی در شبکه نظام مسائل توسعه آذربایجان شرقی

مأخذ: (Ibid, p. 178)

۲.۴ تجزیه و تحلیل داده‌ها در نرم‌افزار میک مک (MICMAC)

در تحلیل ساختاری معمولاً یافته‌های پژوهش بر مبنای یک نرم‌افزار تحلیل کیفی استخراج و ارائه می‌گردد و دلیل این‌که داده‌های مبتنی بر ماتریس 39×39 پژوهش حاضر ابتدا در UCINET و سپس MICMAC موردسنجش قرار می‌گیرد به مسئله روایی و سنجش اعتبار نتایج و یافته‌های نرم‌افزار اول برمی‌گردد. هم‌چنین اطمینان از شناسایی عوامل کلیدی مؤثر بر شبکه نظام مسائل استان هدف اصلی بهره‌گیری از دو نرم‌افزار برای معرفی و استخراج عوامل اصلی مؤثر بر چالش‌های امنیتی و یا آسیب‌های رشد و توسعه استان است.

چنانچه داده‌های جدول نشان می‌دهد، اندازه ماتریس 39×39 بوده و یا به عبارتی دیگر، ضریب دهی تأثیرگذاری ۳۹ عامل سطری بر ۳۹ عامل ستونی است. از مجموع ۱۱۷۱ رابطه به دست آمده از خروجی نرم‌افزار میک میک مبتنی بر تحلیل اثرات متقاطع، شاخص پرشدگی به دست آمده برای متغیرها، با دو بار چرخش داده‌ای، تقریباً ۷۷ درصد است. با توجه به این که عموماً در تحقیقات مختلف درجه پرشدگی ماتریس به‌طور متوسط بین ۲۰ و ۷۰ درصد است، بنابراین درجه پرشدگی ماتریس پژوهش ما نشان‌دهنده این است که ماتریس پژوهش وضعیت خیلی مناسبی داشته است. این بدان معنا است که متغیرهای انتخاب شده در بیش از ۷۷ درصد موارد بر یکدیگر تأثیر داشته‌اند.

جدول (۲): تحلیل اولیه ماتریس تأثیر متقابل در میک میک

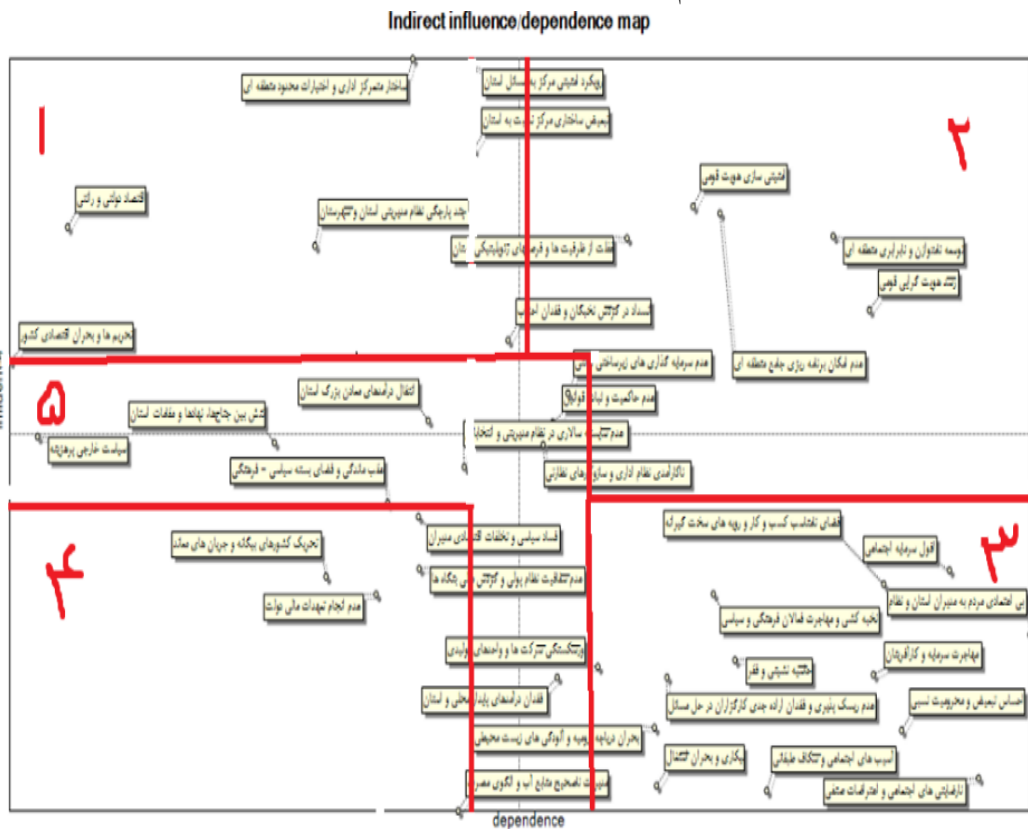
اندازه ماتریس	تعداد چرخش	تعداد و درصد ضریب صفر	تعداد و درصد ضریب یک	تعداد و درصد ضریب دو	تعداد و درصد ضریب سه	تعداد و P	مجموع ضریب دهی	مجموع و درصد پرشدگی
۳۹	۲	۳۵۰	۳۲۸	۴۰۶	۴۳۷	۰	۱۵۲۱	۱۱۷۱
		۲۳/۰۲	۲۱/۵۶	۲۶/۶۹	۲۸/۷۳		۱۰۰	۷۶/۹۸

مأخذ: (Ibid, p. 178)

یا به عبارتی دیگر، از مجموع ۱۵۲۱ رابطه سنجیده شده، ۱۱۷۱ رابطه‌ها یعنی معادل ۷۶/۹۸ درصد آن‌ها دارای ارزش تأثیرات متقاطع بوده‌اند. در این میان، ۳۵۰ رابطه سنجیده شده یعنی معادل ۲۳/۰۲ درصد دارای ارزش عددی صفر یعنی بدون اثرگذاری و اثرپذیری بوده‌اند. این متغیرها در واقع متغیرهایی بوده‌اند که نه بر همدیگر اثر گذاشته‌اند و نه از همدیگر اثر پذیرفته‌اند. همین‌طور ۳۲۸ رابطه یعنی در حدود ۲۱/۵۶ درصد از متغیرها دارای ارزش عددی یک بوده‌اند؛ یعنی آن‌ها متغیرهایی بوده‌اند که بر روی سایر متغیرها اثرگذاری ضعیفی داشته‌اند. ۴۰۶ رابطه یعنی ۲۶/۶۹ درصد از متغیرها دارای ارزش عددی ۲ بوده‌اند یعنی آن‌ها بر روی سایر متغیرها تأثیرگذاری متوسطی داشته‌اند. نهایتاً ۴۳۷ رابطه معادل حدود ۲۸/۷۳ درصد از متغیرها دارای ارزش عددی ۳ یعنی دارای تأثیرگذاری قوی و عمیق بر روی سایر متغیرها بوده‌اند. چنانکه گفته شد با توجه به اینکه تحلیل ساختاری صورت گرفته بر روی متغیرهای موجود متمرکز بوده است، تأثیر اثرات بالقوه یا P در این پژوهش سنجیده نشده است.

در این نرم افزار و بر حسب نقشه مستخرج ذیل، متغیرها در پنج گروه متغیرهای تأثیرگذار (زون شماره ۱)، متغیرهای نتیجه (زون شماره ۳)، متغیرهای تقویت کننده (زون شماره ۲)، متغیرهای مستقل (زون شماره ۴) و متغیرهای میانی (زون شماره ۵) تقسیم بندی و تحلیل می شوند.

گراف ۶: پراکندگی متغیرها در ماتریس تأثیرگذاری - تأثیر پذیری غیرمستقیم
 مأخذ: (Ibid, p. 180)

بر حسب نقشه تأثیرگذاری- تأثیر پذیری غیرمستقیم که در آن یافته ها و نتایج مصاحبه های ۶۵ گانه توسط نرم افزار میک میک ترسیم شده، موقعیت و جایگاه مسائل و متغیرهای پژوهش را در نکات زیر می توان توضیح داد:

مؤلفه‌های تعیین‌کننده یا تأثیرگذار: متغیرهای تأثیرگذار مهم‌ترین مؤلفه‌ها هستند؛ این متغیرها سیستم مورد مطالعه را توصیف و پویایی‌های این سیستم را محدود می‌سازند. به این متغیرها، متغیرهای ورودی، روشنگر یا تعیین‌کننده گفته می‌شود؛ بنابراین سیستم بیشتر به این متغیرها وابسته است که در زون ۱ نقشه واقع شده‌اند. این‌ها متغیرهای مؤثر هستند، زیرا می‌توانند بسته به این که تا چه اندازه به‌عنوان یک عامل کلیدی جنبشی، کنترل شوند، بر روی سیستم اثر بگذارند زیرا در پدیداری و ظهور شبکه مسائل سیستم و نیز رخدادها و تحولات درون نظام اجتماعی و سیاسی نقش تعیین‌کننده‌ای دارند. در واقع روندها، جهت‌ها و علل مسائل تحت تأثیر نقش آفرینی این متغیرها و ویژگی‌های خاص آن‌ها شکل می‌گیرند. بر اساس نقشه فوق مهم‌ترین مؤلفه‌های تعیین‌کننده در نظام شبکه مسائل استان آذربایجان شرقی که در قسمت شماره ۱ قرار گرفته‌اند، عبارتند از: ساختار متمرکز اداری و اختیارات محدود منطقه‌ای، (۲) چند پارچگی نظام مدیریت استانی و شهرستانی، (۳) اقتصاد دولتی و رانتهی، (۴) رویکرد امنیتی مرکز به مسائل استان، (۵) انسداد در گردش نخبگان و فقدان احزاب، (۶) تبعیض ساختاری مرکز نسبت به استان.

متغیرهای واسط یا تقویت‌کننده: این متغیرها هم‌زمان تأثیرپذیر و بسیار تأثیرگذار عمل می‌نمایند. طبیعت این متغیرها با نبود پایداری آمیخته است، زیرا هر عمل و تغییری بر روی آن‌ها واکنش و تغییری بر دیگر مسائل و روندها را به دنبال دارد. این گونه نتایج و واکنش‌ها یک اثر بومرنگی به همراه دارد که در نهایت باعث تشدید یا میرایی اثر و علامت اولیه می‌شود. این متغیرها به دو دسته تقسیم می‌شود؛ «متغیرهای ریسک» که در قسمت بالای زون ۲ قرار می‌گیرند و «متغیرهای هدف» که در قسمت پایین این زون هستند. متغیرهای ریسک، ظرفیت بسیار بالایی جهت تبدیل شدن به بازیگران کلیدی را در سیستم دارند، زیرا به علت ماهیت ناپایدارشان، توانش تبدیل شدن به نقطه انفصال را در سیستم دارند. این عوامل در شبکه مسائل استان عبارت‌اند از: (۱) امنیتی‌سازی هویت قومی، (۲) توسعه نامتوازن و نابرابر منطقه‌ای، (۳) غفلت از ظرفیت‌ها و فرصت‌های ژئوپلیتیکی استان.

متغیرهای واسط یا میانجی هدف نیز بیش از آنکه تأثیرگذار باشند، تأثیرپذیرند. با دست‌کاری این عوامل و متغیرها می‌توان به دگرگونی و تکامل سیستم در جهت مورد نظر دست یافت؛ بنابراین، این متغیرها نمایانگر اهداف ممکن در سیستم هستند. بر حسب قسمت پایین زون ۲ شکل فوق این متغیرها شامل موارد زیر هستند: (۱) عدم سرمایه‌گذاری‌های زیرساختی دولتی، (۲) رشد هویت‌گرایی قومی، (۳) عدم امکان برنامه‌ریزی جامع منطقه‌ای.

عوامل یا متغیرهای نتیجه؛ این عوامل متغیرهای وابسته یا تأثیرپذیر نیز نامیده می‌شوند. روندهای نتیجه تأثیرگذاری پایین و تأثیرپذیری بسیار بالایی دارند؛ بنابراین نسبت به وضعیت عوامل یا متغیرهای تأثیرگذار و دو وجهی بسیار حساس هستند، به عبارت دیگر این متغیرها خروجی‌های سیستم هستند و به نوعی نتایج و معلول وضعیت، نوع سیاست‌گذاری‌ها، تصمیم‌گیری‌ها و شیوه تعاملات عوامل زون ۱، زون ۲ و زون ۵ و معلول‌های سیستم هستند. چنان چه ماهیت این متغیرها تهدید محور و بیانگر ناکامی سیستم در دستیابی به اهداف خود باشد، می‌توان آن‌ها را مهم‌ترین مسائل، چالش‌ها و آسیب‌های هر سازمان یا نظام اجتماعی و سیاسی در نظر گرفت که نیازمند تحول در متغیرها و تعاملات ۳ زون یاد شده است. این متغیرها عبارتند از: (۱) ورشکستگی شرکت‌ها و واحدهای تولیدی، (۲) افول سرمایه اجتماعی، (۳) بی‌اعتمادی مردم به مدیران استان و نظام، (۴) بیکاری و بحران اشتغال، (۵) حاشیه‌نشینی و فقر، (۶) مهاجرت سرمایه و کارآفرینان، (۷) ورشکستگی شرکت‌ها و واحدهای تولیدی، (۸) نخه کشی و مهاجرت فعالان فرهنگی و سیاسی، (۹) احساس تبعیض و محرومیت نسبی، (۱۰) عدم ریسک‌پذیری و فقدان اراده جدی کارگزاران در حل مسائل، (۱۱) فضای نامناسب کسب و کار و رویه‌های سخت‌گیرانه، (۱۲) بحران دریاچه ارومیه و آلودگی‌های زیست‌محیطی.

متغیرهای مستقل: این متغیرها نه دارای تأثیرگذاری بالایی هستند و نه تأثیرپذیری بالایی دارند. به همین دلیل این متغیرها دارای تأثیر ناچیزی بر روی سیستم مورد مطالعه هستند. این متغیرها اهمیت زیادی نداشته و حذف آن‌ها از فرایند تحلیل، پیامدی برای پژوهش نخواهد داشت. بدین‌سان با توجه به تأثیرگذاری کم و تأثیرپذیری پایین این متغیرها، آن‌ها ارزش قابل‌اعتنایی برای صرف امکانات و منابع نخواهند داشت. این متغیرها که در زون ۴ قرار دارند، عبارتند از: (۱) تحریک کشورهای بیگانه و جریان‌های معاند، (۲) عدم انجام تعهدات مالی دولت، (۳) عدم شفافیت نظام پولی و گردش مالی بنگاه‌ها.

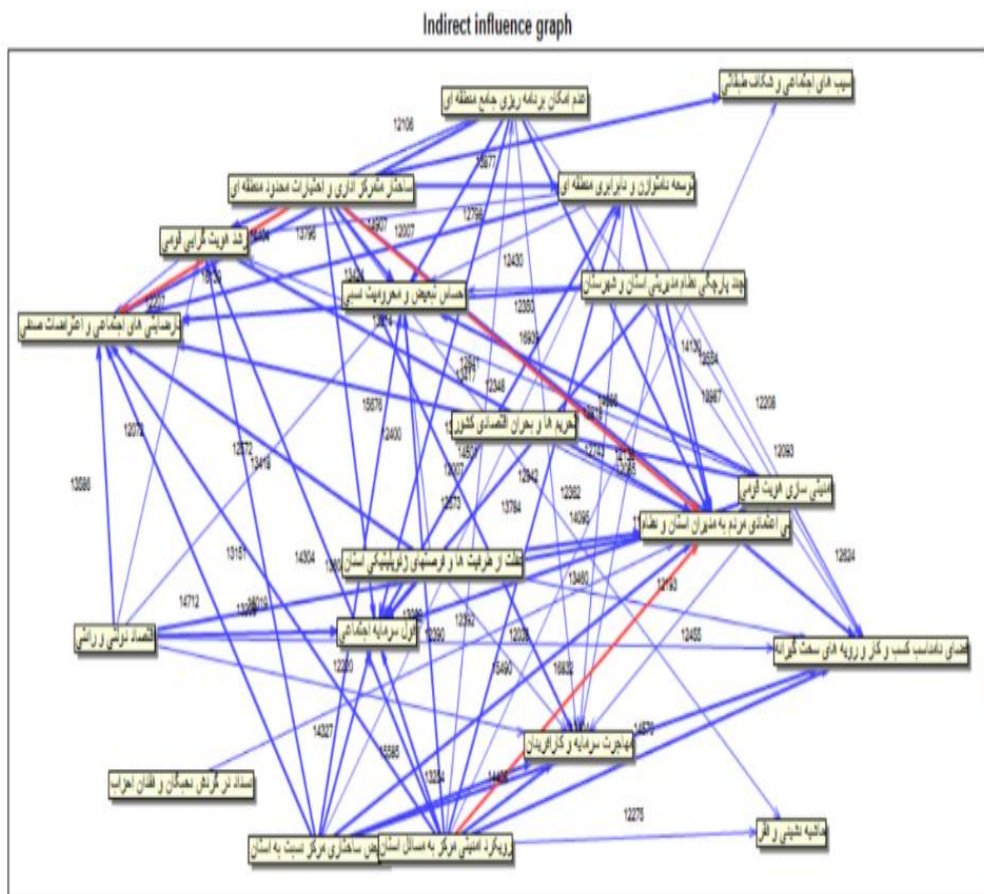
متغیرهای تنظیم‌کننده یا میانی: این متغیرها در مرکز ثقل سیستم قرار دارند و می‌توانند به‌طور متوالی به‌عنوان اهرم‌های ثانویه، اهداف ضعیف و مخاطرات ثانویه عمل کنند. متغیرهای تنظیم‌کننده، گرایش به تجمع کنار یکدیگر دارند و نه به‌اندازه‌ای تأثیرگذار هستند که در جمع متغیرهای تعیین‌کننده قرار گیرند، نه تأثیرپذیر هستند تا در دسته متغیرهای هدف قرار گیرند. این متغیرها که مسائل و روندهای خوشه‌ای نیز نامیده می‌شوند، بر حسب عدم تأثیرگذاری یا تأثیرپذیری شفاف در وضعیتی هستند که نمی‌توان نتیجه‌گیری قطعی در مورد تأثیر آن‌ها بر روی سیستم داشت. این متغیرها که در زون ۵ قرار دارند، عبارتند از: (۱) سیاست خارجی پرهزینه، (۲) عدم شایسته‌سالاری در نظام مدیریتی و انتخاباتی، (۳) فساد سیاسی و

تخلفات اقتصادی مدیران، ۴) عقب‌ماندگی و فضای بسته سیاسی - فرهنگی، ۵) انتقال درآمدهای معادن بزرگ استان، ۶) تنش بین جناح‌ها، نهادها و مقامات استان، ۷) فساد سیاسی و تخلفات اقتصادی مدیران، ۸) عدم حاکمیت و ثبات قوانین، ۹) مدیریت ناصحیح منابع آب و الگوی مصرف، ۱۰) فقدان درآمدهای پایدار محلی و استان، ۱۱) ناکارآمدی نظام اداری و سازوکارهای نظارتی، ۱۲) عدم شفافیت نظام پولی و گردش مالی بنگاه‌ها.

کاهش گره‌ها و شناسایی متغیرهای کلیدی در روابط تأثیرگذاری

نرم‌افزار این قابلیت را دارد که با کاهش برخی مؤلفه‌ها و روابط گسترده ناشی از آن‌ها، صورت‌بندی شفاف‌تری از مسائل کلیدی استان ارائه دهد. بر این مبنا با ۳ ضریب سعی شده نتایج دقیق‌تری استخراج شود؛ نخست، مهم‌ترین متغیرهای تأثیرگذار غیرمستقیم در روابط عوامل با ضریب ۵ درصد که می‌توان آن‌ها را مهم‌ترین گره‌های پیونددهنده دیگر عوامل دانست و هسته کانونی شبکه روابط نظام مسائل استان را شکل می‌دهند عبارتند از:

- رویکرد امنیتی مرکز نسبت به مسائل استان با ضریب تأثیرگذاری ۱۵۵۸۵
- ساختار متمرکز نظام اداری کشور و اختیارات محدود منطقه‌ای با ضریب تأثیرگذاری ۱۴۹۰۷
- اقتصاد دولتی و رانتهی با ضریب تأثیرگذاری ۱۴۷۱۲
- چند پارچگی نظام مدیریت استانی شهرستانی با ضریب تأثیرگذاری ۱۴۵۷۰
- مهاجرت سرمایه و کارآفرینان با ضریب تأثیرگذاری ۱۴۱۳۰
- رشد هویت‌گرایی قومی با ضریب تأثیرگذاری ۱۳۱۳۹

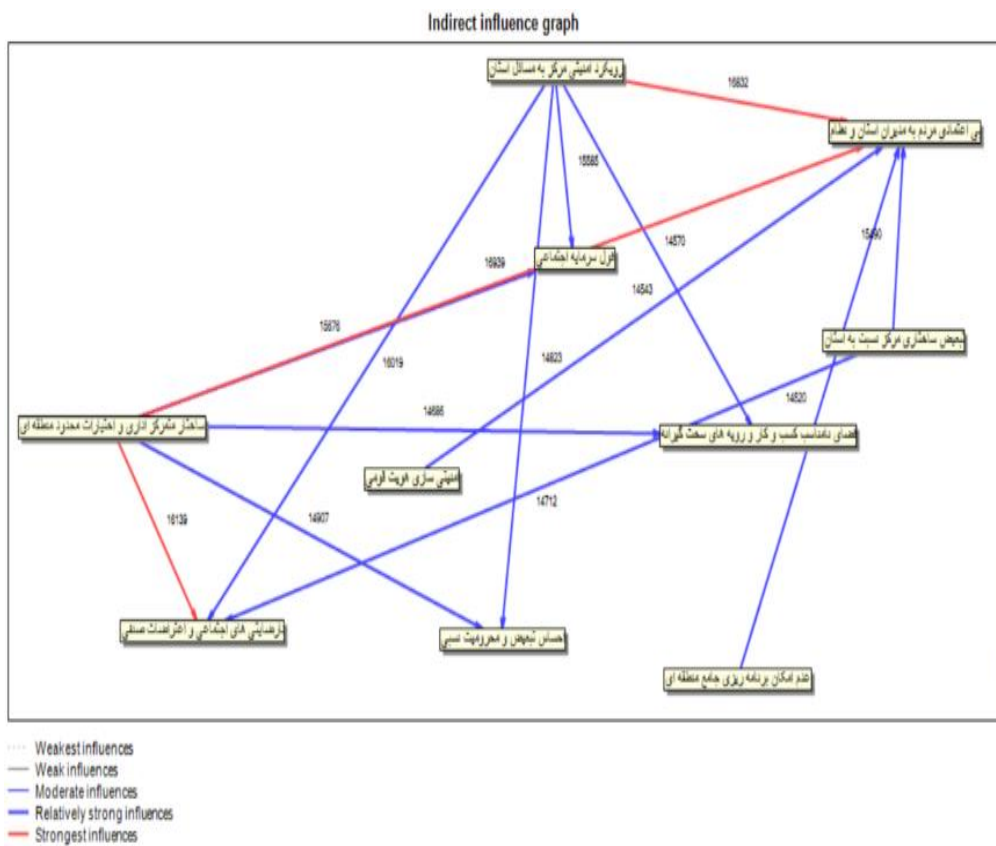
نمودار ۱: شبکه روابط تأثیرگذاری غیرمستقیم عوامل (ضریب ۰/۵)

مأخذ: (Ibid, p. 183)

هم چنین با کاهش تعداد عوامل و روابط در نظام مسائل استان، مهم ترین متغیرهای تأثیرگذار غیرمستقیم در روابط عوامل با ضریب ۳ درصد که می توان آن ها را مهم ترین گره های پیوند دهنده دیگر عوامل دانست و هسته کانونی شبکه روابط نظام مسائل استان را شکل می دهند عبارتند از:

- ساختار متمرکز نظام اداری کشور و اختیارات محدود منطقه ای با ضریب تأثیرگذاری ۱۶۹۳۹
- رویکرد امنیتی مرکز نسبت به مسائل استان با ضریب تأثیرگذاری ۱۵۵۸۵
- تبعیض ساختاری مرکز نسبت به استان با ضریب تأثیرگذاری ۱۵۴۹۰

- غفلت از ظرفیت‌ها و فرصت‌های ژئوپلیتیکی استان با ضریب تأثیرگذاری ۱۴۹۰۷
- امنیتی‌سازی هویت قومی با ضریب تأثیرگذاری ۱۴۳۰۴
-

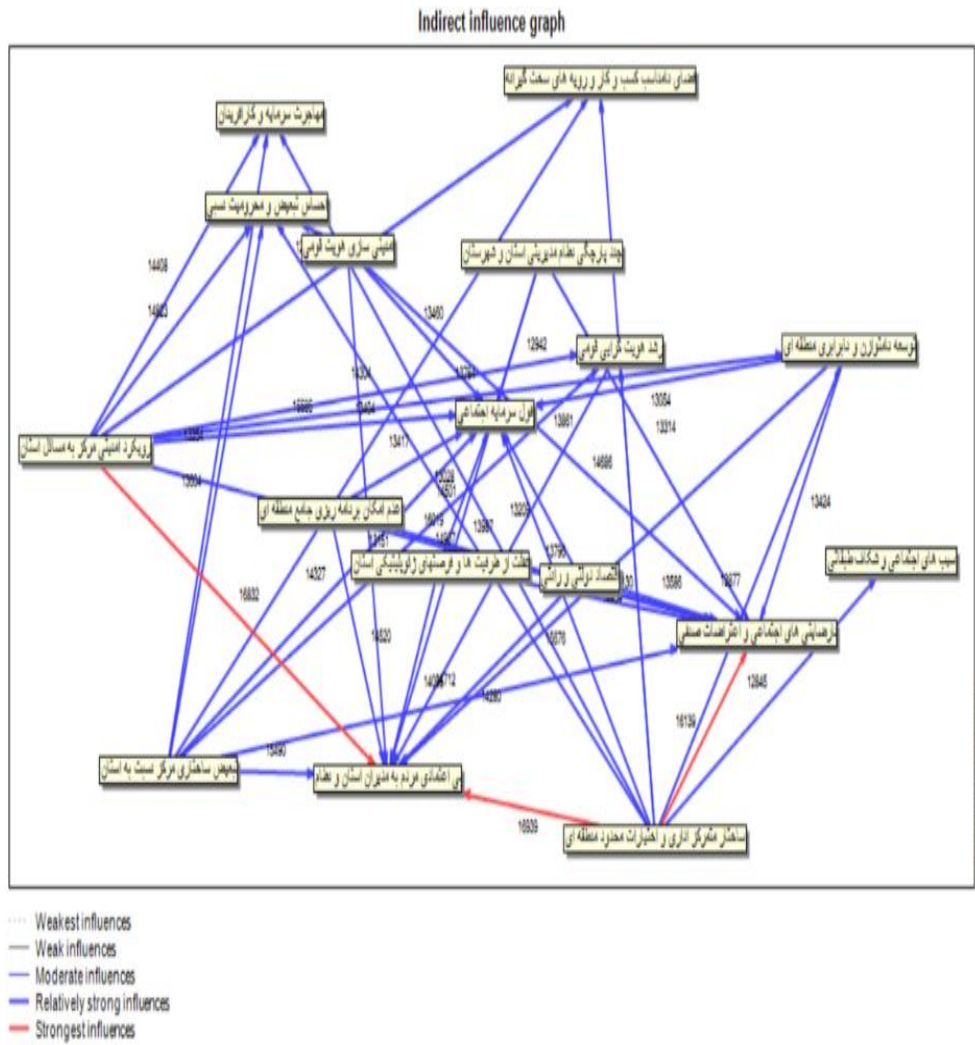

نمودار ۲: شبکه روابط تأثیرگذاری غیرمستقیم عوامل (ضریب ۰.۳)

مأخذ: (Ibid, p. 184)

گراف آخر که نشان دهنده متغیرهای تأثیرگذار غیرمستقیم در روابط عوامل با ضریب ۱ درصد است، با کاهش تعداد گره‌ها و پیوندهای عوامل به ۳ مورد اصلی، هسته‌های کانونی شبکه روابط نظام مسائل استان را به حداقل رسانده است که می‌توان آن‌ها را مهم‌ترین عوامل کلیدی مؤثر بر مسائل و چالش‌های استان دانست. این ۳ عامل کلیدی مستخرج از نرم‌افزار میک مک عبارتند از:

- (۱) ساختار متمرکز نظام اداری کشور و اختیارات محدود منطقه‌ای با ضریب تأثیر گذاری ۱۶۱۳۹
- (۲) رویکرد امنیتی مرکز به مسائل استان با ضریب تأثیر گذاری ۱۵۵۸۵
- (۳) عدم امکان برنامه‌ریزی جامع منطقه‌ای با ضریب تأثیر گذاری ۱۵۴۹۰

نمودار ۲: شبکه روابط تأثیر گذاری غیرمستقیم عوامل (ضریب ۰.۱)

مأخذ: (Ibid, p. 185)

نتیجه‌گیری؛ رتبه‌بندی نهایی عوامل کلیدی

نتیجه‌گیری مقاله^۱ و رتبه‌بندی نهایی فرصتی است تا بتوان یافته‌های سه تحلیل پژوهش را یکجا ارائه و نهایتاً عوامل کلیدی را معرفی نمود. نگاهی مقایسه‌ای به یافته‌های جدول شماره ۳ که برگرفته از سه نوع تحلیل نرم‌افزاری است، نشان می‌دهد که اکثر متغیرهای تأثیرگذار یا کلیدی با رتبه‌بندی‌های متفاوت و البته نزدیک به هم در این سه نوع تحلیل، مشترک هستند. بر این مبنای، برای دستیابی به ۱۰ عامل کلیدی، متغیرهایی انتخاب گردید که اولاً از میان سه روش تجزیه و تحلیل نرم‌افزاری، حداقل در دو ستون در جدول شماره ۳ به‌عنوان عوامل تأثیرگذار و تعیین‌کننده وجود داشت و ثانیاً در رتبه‌بندی هر ستون، ضریب تأثیرگذاری بیشتری نسبت به دیگر عوامل نشان می‌داد. ۱۰ عامل کلیدی زیر بر اساس این منطق انتخاب شده‌اند. بر این مبنای، ۱۰ عامل کلیدی نهایی و منتخب پژوهش به لحاظ اولویت و اهمیت تعیین‌کنندگی در نظام مسائل توسعه استان آذربایجان شرقی به ترتیب زیر معرفی می‌گردد:

- ۱) ساختار متمرکز اداری و اختیارات محدود منطقه‌ای
- ۲) اقتصاد دولتی و رانتهی
- ۳) غفلت از ظرفیت‌ها و فرصت‌های ژئوپلیتیکی استان
- ۴) رویکرد امنیتی مرکز به آذربایجان
- ۵) بی‌توجهی دولت به سرمایه‌گذاری‌های زیرساختی
- ۶) تحریم‌ها و بحران اقتصادی کشور
- ۷) چند پارچگی نظام مدیریتی استان و شهرستان
- ۸) توسعه نامتوازن و نابرابر درون استانی
- ۹) انسداد در گردش نخبگان، مدیران و فقدان احزاب مستقل
- ۱۰) فساد و تخلفات مالی و مدیریتی کارگزاران استان

^۱ - این مقاله مستخرج از پروژه تحقیقاتی «مسئله شناسی پیشرفت و امنیت استان آذربایجان شرقی» است، که به سفارش پژوهشکده مطالعات راهبردی T توسط نگارنده اجرا و در سال ۱۳۹۹ در ۳۰۶ صفحه انتشار یافته است. از ریاست پژوهشکده مطالعات راهبردی جناب دکتر میرمحمدی و دفاتر مرتبط همکار که در چارچوب کلان پروژه «مسئله شناسی استان‌ها»، به لحاظ مالی و اداری پشتیبان اجرای این پروژه بودند، به طور خاص قدردانی می‌شود.

توصیه‌های سیاستی

- بر مبنای مهم‌ترین چالش توسعه استان یعنی «تمرکزگرایی»، ضروری است اختیارات نظام مدیریتی استان به لحاظ سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی و انتخاب مدیران افزایش یابد تا امکان بهره‌گیری از ظرفیت‌های استان فراهم گردد.
- از چالش‌های بزرگ استان، پیدایش اقتصاد ناکارآمد خصولتی و خصوصی‌سازی ناسالم است. بر این اساس، لازم است رویه‌های خصوصی‌سازی بر مبنای استانداردهای جهانی، یعنی رقابت سالم، شفافیت، نظارت و حاکمیت قانون اصلاح و استحکام یابد و نهادهای امنیتی از عرصه اقتصاد خارج شوند.
- بهره‌گیری از فرصت‌های بی‌نظیر ژئوپلیتیکی استان نیازمند تعریف نقش و مسئولیت منطقه‌ای، ملی و حتی فراملی هدفمند برای استان در بلندمدت است و رویکرد غیرامنیتی و تمرکززدایی لازمه آن است.
- گذار از رویکرد امنیتی مرکز به استان، مستلزم تعریف جامع از هویت و امنیت ملی و نیز افزایش ظرفیت‌های سیاسی و امنیتی نظام در منطقه برای رشد مشارکت مدنی ذینفعان در عرصه‌های سیاسی و اجتماعی است.
- اقتصاد دولتی-رانتی، و توزیع نامتوازن منابع ملی از عوامل اصلی عقب‌ماندگی زیرساخت‌های استان است، بر این مبنایستی اختیارات مدیریتی و منابع کافی برای برنامه‌ریزی و اجرای پروژه‌های زیرساختی افزایش یابد.
- بهبود روندهای توسعه استان مستلزم نظام مدیریتی و اجرایی یکپارچه در استان و شهرستان‌ها است.
- پیشرفت متوازن استان و شهرستان‌ها نیازمند درآمدهای پایدار محلی و استانی است. نظام تخصیص و توزیع متمرکز منابع زمینه‌ای برای توسعه نامتوازن در سطح ملی و منطقه‌ای است.
- در چند دهه گذشته استمرار نظام مدیریتی و سیاسی الیگارشیکی در استان از عوامل مهم انسداد در گردش نخبگان و مدیران است. بهبود روندهای توسعه استان مستلزم تغییر مکانیزم‌ها و اصلاح روندهای تحکیم این نظم آهنین است.
- تقویت نهادهای مدنی و رسانه‌های مستقل، استقلال نظام قضایی از جریان‌های فشار و دیگر نهادهای آمره از روش‌های مهم گذار از وضعیت نامطلوب فساد و تخلفات مدیریتی و اقتصادی در استان است.

References

- Arnopoulos, Paris. (1995). *PROLEGOMENA to Problemology: A Definition of Social Problems*, Concordia University, Montreal. accessible in: <https://spectrum.library.concordia.ca/id/eprint/983183/1/Prolegomena-to-Problemology.pdf>
- Azar, A.; Khosravani, F., & Jalali, R. (2013). *Research in soft operation, Problem structuring approaches*. Tehran: Industrial management organization. (in Persian)
- Banihashemi, M. G. (2020). *Problemology of development and security of East Azarbaijan province*, Research Institute of Strategic Studies. (in Persian)
- Banihashemi, M. G. (Summer 2020). Center construction pattern and regional development trends, *Strategic Studies Quarterly*. No 88. (in Persian)
- Beheshti, M. B. & Zali, N. (Spring 2011). Identifying the key factors of regional development with a scenario-based planning approach: a case study of East Azerbaijan, *Space Planning and Design Quarterly*, 15th Volume, Number 1. (in Persian)
- Blaikie, Norman W. H. (2011). *Designing social research: the logic of anticipation*. Translated by Chavoushiyan, H. Tehran: Ney pub. (in Persian)
- Farasatkah, M. (2016). *Qualitative research method in social sciences*, Tehran: Aghah. (in Persian)
- Fazeli, N. (2020). *Life is all about understanding the problem*, institute for humanities and cultural studies. (in Persian)
- Hatami, A. (2019). *Problemology of development and security of Isfahan*, Research Institute of Strategic Studies. (in Persian)
- Godet, M., (2006). *Creating Futures: Scenario Planning as a Strategic Management Tool*. Economical publish, France.
- Nasr, A. & Karimi, Sedigh. (2012), Interview data analysis methods, *Research Quarterly*, Vol 4, No 1, Spring & Summer 2013. (in Persian)
- Parsaniya, H. & Nourani, N. (Autumn 2019) Social problem from the perspective of modern and postmodern paradigm, *Social and Cultural Strategy Quarterly*, 8th year, 32nd issue. (in Persian)
- Rafieai, N.; Fatahi, S. & Dorudi, M. (2017). *Strategic problemology of development in East Azarbaijan province*. Center for Presidential Strategic Studies. (in Persian)
- Zali, Nader. (2009). *Foresight of regional development with a scenario-based planning approach, case example: East Azarbaijan province*.

Doctoral thesis in the field of geography and urban planning, Tabriz University. (in Persian)